

BİBLİYOGRAFYA :

Delîlül-Halıc (Tarih), III, 1248-1266; Cemâleddin Zekeriyâ Kâsım, *el-Halıcül-'Arabî* (1840-1914), Kahire 1966, s. 232, 236, 237, 240, 249; G. R. H. Wright, *The Old Amiri Palace Doha, Qatar*, Qatar 1975; R. Said Zahlan, *The Creation of Qatar*, London 1979; A. Montigny-Kozłowska, "Histoire et Changements Sociaux au Qatar", *La Péninsule Arabique d'Aujourd'hui*, Paris 1982, s. 505-510; İdris Bostan, "The 1893 Uprising in Qatar and Sheikh Al Sâni's Letter to Abdülhamid II", *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul 1987, II, 81-88; *The Middle East* (nşr. Michael Adams), New York 1988, s. 101-107; R. L. Headley, "al-Dawha", *EI*² (İng.), II, 177.

İDRİS BOSTAN

DEVHATÜ'İ-KÜTTÂB

(دوحة الكتاب)

Nefeszâde İbrâhîm'in hattatların hayatına dair *Gülzâr-ı Savâb* adlı eserine Suyolcuzâde Mehmed Necîb (ö. 1171/1757) tarafından yazılan zeyil (bk. SUYOLCUZÂDE MEHMED NECİB).

DEVHATÜ'İ-MEŞAYİH

(دوحة المشايخ)

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1787) Osmanlı şeyhülislâmılarına dair biyografik eseri.

Osmanlılar'da Taşkôprizâde'nin eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye'sinden sonra biyografik eserler telifi bir gelenek haline gelmiştir. Bunlar için tabakat, vefeyât, terâcim vb. yanında "ulu ağaç" anlamına gelen *devha* kelimesi de kullanılmıştır. Daha önce Osmanlı şeyhülislâmıların hal tercümelelerine tezkirelerle eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye ve zeyillerinde dağınık bir şekilde yer verilmişse de bu konuda yazılan ilk müstakil Türkçe eser, asıl adı *Devha-i Meşâyih-i Kibâr* olan *Devhatü'l-meşâyih*'tir.

Müstakimzâde eserinde, ilk Osmanlı şeyhülislâmı kabul edilen Molla Fenârî'den (ö. 1431) Şeyhülislâm Feyzullahefendizâde Mustafa Efendi'ye (ö. 1745) kadar ilk altmış üç şeyhülislâmın biyografilerini vermiştir. Müellif daha sonra eserine iki defa zeyil yazmıştır. Birinci zeyil, 64. şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'den (ö. 1748) 76. şeyhülislâm Ebûbekirefendizâde Ahmed Efendi'ye kadar on üç, ikincisi 77. şeyhülislâm Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi'den 88. şeyhülislâm Müftizâde Ahmed Efendi'ye ka-

dar on iki şeyhülislâmın biyografilerini ihtiva etmektedir. Müstakimzâde, önceki şeyhülislâmın biyografileri için eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye ve zeyillerinden faydalanmış, çok daha geniş yer ayırdığı çağdaş şeyhülislâmın için kendi müşahede ve çalışmalarına dayanmıştır.

Devhatü'l-Meşâyih'in İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Yazmaların kenarında, şeyhülislâmın çoğunun müderrislik, kadılık, kazaskerlik, şeyhülislâmlık görevlerine gelmesiyle ilgili olarak düşürülmüş yüzlerce tarih beyti yer almaktadır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 1878) kayıtlı *Devhatü'l-meşâyih*'in kenarında Şeyhülislâm Molla Fenârî, Ebüssuûd, Çivizâde, Müeyyedzâde Abdülkadir, Bostanzâde Mehmed, Ebûlme'yâmin Mustafa, Zekeriyâzâde Yahyâ, Ahîzâde Hüseyin, Muîd Ahmed, Bahâî Mehmed, Bolevî Mustafa, Esîrî Mehmed, Debbağzâde Mehmed ve Mirzazâde ailelerinin bazan ayrıntılı, bazan kısa şecereleri de verilmiştir.

Zeyilleri. Çok beğenildiği anlaşılan esere geleneğe uygun olarak peş peşe zeyiller yazılmıştır. Ayıntâbî Mehmed Münîb Efendi'nin (ö. 1823) bu esere iki zeyil vardır. Birinci zeyil, 89. şeyhülislâm Mekî Mehmed Efendi'den 93. şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi'ye kadar gelmektedir. Mustafa Âşir Efendi'nin birinci zeyilde verilen biyografisinin bir kısmı ikinci zeyilin başında tamamlanmış ve

ikinci zeyil 95. şeyhülislâm Sâlihzâde Ahmed Esad Efendi ile son bulmuştur.

Süleyman Fâik Efendi (ö. 1838) Ayıntâbî'nin zeylini devam ettirmiş, 96. şeyhülislâm Şerifzâde Atâullah Efendi'den 104. şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'ye kadar yedi şeyhülislâmın biyografisini kaleme almıştır. Esere başka bir zeyil yazan Mektûbizâde Abdülâziz Efendi ise (ö. 1279/1862-63) Süleyman Fâik Efendi'nin zeylini yetersiz ve yanlış bulduğu için yeniden zeyil yazmak ihtiyacını duyduğunu eserin başında belirtmektedir.

Devhatü'l-meşâyih ve zeyillerine ait bazı yazmalarda yer yer takrizler ve eser hakkında manzum olarak düşürülmüş tarihler de bulunmaktadır.

Ahmed Rifat Efendi (ö. 1876), Müstakimzâde'nin eserinden ve zeyillerinden faydalanarak sonuna da kendisi birkaç biyografi ekleyip baştan 108. şeyhülislâm Âtrîzâde Hüsâmeddin Efendi'ye (ö. 1871) kadar olan şeyhülislâmın hayatını yeniden kaleme almış ve eserini *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl* (İstanbul, ts., taşbaskı) adıyla yayımlamıştır. Rifat Efendi dîbâcede sadece Müstakimzâde ile Ayıntâbî'nin adlarını zikretmekte, diğer zeyil sahiplerinden bahsetmemektedir. Burada ayrıca eserini eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye tercümesinden ve diğer tarihlerden faydalanarak yazdığını belirtmektedir. Rifat Efendi asıl olarak Müstakimzâde'den istifade etmekle birlikte üslubunu oldukça hafifletmiş ve biyogra-

Devhatü'l-meşâyih'in ilk sayfası ile hâşiyesinde secere bulunan bir sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 1878, vr. 1^a, 11^b)

fileri kısaltmış, onun eserinin kenarında yer alan tarih mısralarına ve şecerelere kendi eserinde yer vermemiştir. Bu eserin, şeyhülislâmlık müessesesi hakkında kısa bir önsöz ve içindekiler kısmı eklenmek suretiyle tıpkıbasım olarak da neşri yapılmıştır (İstanbul 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde, *Devha-i Meşâyihi-i Kibâr* (*Devhatü'l-meşâyihi*), İÜ Ktp., TY, nr. 1206, 1878, 6209; Ayıntâbî Mehmed Münib, *Zeyl-i Devhatü'l-meşâyihi*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 241/4, 251/4; Bağdatlı Vehbi, nr. 1148/5; Süleyman Faik Efendi, *Zeyl-i Devha-i Meşâyihi*, Süleymaniye Ktp., Ali Emîrî, nr. 1085; Mektûbizâde Abdülâziz Efendi, *Zeyl-i Devha-i Meşâyihi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2267; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyihi maa zeyl*, İstanbul, ts.; *Sicill-i Osmânî*, III, 340; *Osmanlı Müellifleri*, III, 7; *TCYK*, tür.yer.; Babinger (Üçok), s. 345, 374, 383, 394; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 370-373; Ahmed Özel, "Ayıntâbî Mehmed Münib", *DİA*, IV, 246.

MEHMET İPŞİRLİ

DEVHATÜ'n-NÜKABÂ

(دوحة القبا)

Topal Rifat Efendi'nin
(ö. 1293/1876)

nakîbüleşraf biyografilerine
dair eseri.

Hz. Peygamber'in soyundan gelmeleri ve ilmiye sınıfına mensup olmaları sebebiyle nakîbüleşrafların ulemâ arasında seçkin bir yeri olmuştur. Ancak devlet protokolünde en ön sırada bulunmalarına karşılık merkez bürokrasisinde önemli yerleri olmadığı için biyografileri sade bir şekilde kaydedilmiştir. Nakîbüleşrafların biyografilerine önceleri *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye* ve zeyillerinde diğer ulemâ arasında yer verilmiş, ayrıca şair olanları şuarâ tezkirelerinde zikredilmiştir. Sadece nakîbüleşrafların biyografilerini ele alan ilk müstakil eser, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin yeğeni Ahmed Nazif Efendi'nin (ö. 1275/1858-59 [?]) *Riyâzü'n-nükabâ* adlı kitabıdır. *Devhatü'n-nükabâ*'nın kaynağı olan bu eserde, ilk nakîbüleşraf (900/1494) Seyyid Mahmud Efendi'den 1250'de (1834) bu makama getirilen Seyyid Abdürrahim Efendi'ye kadar elli altı nakîbüleşrafın biyografileri yer almaktadır (ayrıca bk. RİYÂZÜ'n-NÜKABÂ).

Ahmed Rifat Efendi, *Riyâzü'n-nükabâ*'yı bazı küçük değişikliklerle aynen alıp burada mevcut elli altı nakîbüleşrafa kendi zamanına kadar gelen altı nakîbüleşrafı daha ekleyerek Seyyid Mahmud Efendi'den Seyyid Mehmed İlmî Efendi'ye ka-

dar altmış iki şahsın biyografisini ihtiva eden eserini meydana getirmiştir. Taş baskısı olarak İstanbul'da basılan (1283) bu eserin başında nakîbüleşrafların adları, ay ve gün olarak tayin, azil, vefat tarihleri ve kabirlerin bulunduğu yerler bir liste halinde verilmiştir.

Eserin uzun dîbâcesinde özellikle seyyidlerin fazileti, Osmanlı sultanlarının seyyidlere verdiği değer sebebiyle komşu devletlerden birçok seyyid ve şerifin Osmanlı diyarına akın ettiği belirtildikten sonra nakîbüleşraflık kurumunun Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid zamanında ortaya çıkışı ile II. Bayezid devrinde müessesenin yerleşmesine ve kısa tarihçesine temas edilmiştir. Burada ayrıca nakîbüleşrafların biyografilerinin hazırlanmasında büyük çaba sarfettiğini belirten müellifin, eserinin orijinal olmadığını söylemekle birlikte esas aldığı Ahmed Nazif Efendi'den ve *Riyâzü'n-nükabâ*'sından hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Eserde hepsi de ilmiyeden olan nakîbüleşrafların memuriyetleri zikredilmekte, nakîbüleşraflık kurumunun işleyişine, aksayan yönlerine, protokoldeki yerine dair bilgiler verilmektedir. Bu haliyle eser, anlaşılabilir bir dille yazılmış olmakla birlikte kuru bir biyografi kitabı mahiyetindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'n-nükabâ*, İstanbul 1283; Ahmed Nazif Efendi, *Riyâzü'n-nükabâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4590; Esad Efendi, nr. 2275, 2276; *TCYK*, s. 623-625, nr. 411; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 161-172; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 373-374.

MEHMET İPŞİRLİ

DEVİR

(الدور)

Ölen bir kimsenin bazı ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi (ıskat) için fakirlere fidyeye ödenmesi sırasında başvurulan bir uygulama

(bk. ISKAT).

DEVİR

(الدور)

Bir şeyi dolaylı bir şekilde yine kendisiyle tarif ve ispat etme anlamında mantık ve felsefe terimi.

Arapça'da devr masdarı "dairevî bir hareketle dönmek, dolanmak; bir şeyin kısa veya uzun bir hareketten sonra ilk durumuna dönmesi" gibi anlamlara gel-

mektedir. Genellikle bu kelimenin "dönmek ve râci olmak" şeklindeki aslı mânası esas alınarak çeşitli ilim dallarına ait terimler oluşturulmuştur. Meselâ klasik astronomide devir, düzenli ve periyodik olarak tekrarlanan semavî olayların başlangıç ve bitişleri arasında geçen süreyi ifade eder. Tarih ilmi açısından zaman tesbiti yapmak amacıyla tarih ve takvim kavramları yanında devir tabiri de kullanılmış; ayrıca geçmişteki belirli dönemleri ifade etmek üzere çok meşhur bazı şahıs ve olaylar öne çıkarılarak Maden devri, İskender devri, Lâle devri gibi itibarî devirlerden söz edilmiştir. Türk müzik eserlerinde kullanılan her ölçüye de devir denir. Ayrıca bu terim usul ve peşrevlerdeki "hâne" karşılığı olarak da kullanılır. Genellikle büyük ölçüler ve peşrevler için geçerli olan devir devr-i hindî, devr-i kebîr, devr-i revân, devr-i tûran gibi usullerin de adlarını teşkil eder.

Mantıkta devir, "biri diğeriyle tanımlanabilen iki tarif, ispatı birbirine bağlı iki önerme ve birinin varlığı diğeriyle bağlantılı iki şart arasındaki ilişki" anlamlarına gelir. Devir bu ilimde genellikle bir tarif veya kıyas hatasını aksettiren terim olarak devr-i bâtil (fâsîd daire) şeklinde ve çoğunlukla teselsül kelimesiyle birlikte kullanılır. Teselsül ise mümkün varlıkların, sebep-sonuç ilişkisi içinde sonsuza kadar geriye doğru zincirleme sürüp gitmesidir. Aynı olumsuz sonucu veren, çözüm getirmeyen durumların tekrarlanması ve sürdürülmesi halini ifade etmek için kullanılan döngü ve kısır döngü kavramları devrin günümüzde mantık terimi olarak karşılığı sayılmaktadır. Devir Batı dillerinde totoloji kelimesiyle ifade edilmektedir. Konuyla ilgili bazı terminoloji sözlüklerinde devrin daha çok, eski tabirle "müsâdere ale'l-matlûb" anlamına gelen, bir şeyin kendi kendinden önce var olması gibi mantıkî bir hatayı gerektiren ve devr-i tekaddümü denilen çeşidi üzerinde durulur. Bu terimin, birinin tasavvuru aynı anda diğeri de tasavvuru zorunlu kılan (baba-oğul gibi), dolayısıyla mantıkî bir yanılğı ihtiva etmeyen devr-i izâfî (maî) adlı bir çeşidi yanında, aldığı şekle göre devr-i müsarrah, devr-i muzmer, devr-i ilmî ve devr-i müsâvî gibi çeşitlerinden de söz edilir.

İslâm düşünce tarihi boyunca Allah'ın varlığını ispat etmek (isbât-ı vacib) gayesiyle kelâmcılar tarafından, "evrenin yaratılmışlığı ve her yaratılmışın da bir ya-